

Anna Sakowicz

Uniwersytet w Białymstoku

Аўтабіяграфічная аповесць *Развітанне з ілюзіямі*: Васіль Быкаў вачыма Аляксея Карпюка¹

Аляксей Карпюк (1920–1992) – беларускі пісьменнік, народжаны на Беласточчыне ў вёсцы Страшаве, вядомы як аўтар аповесці *Данута* (1960), а таксама твораў пра жыццё падбеластоцкіх мясцовасцей: *Пушчанская адысея* (1964), *Вершалінскі рай* (1974), *Карані* (1988) – сацыяльна-псіхалагічны раман, які паказвае драму бацькоў «выкаранёных» з іх родных дамоў праз дзеці. За кнігу *Сучасны канфлікт* у 1986 годзе яму была прысуджана Літаратурная прэмія СП БССР імя Івана Мележа.

Гісторыя паўночна-ўсходніх польскіх зямель надзвычай складаная: дзяржаўная мяжа тут на працягу доўгіх часоў часта перасоўвалася, што, зразумела, вызначыла рознакультурнасць, шматмоўнасць аўтахтоннага насельніцтва. Пры тым, як адзначыў А. Карпюк у аўтабіяграфічнай аповесці *Развітанне з ілюзіямі*: «Мне ўжо не раз даводзілася сцвярджаць, што беларускія вёскі буржуазнай Польшчы душой былі на Усходзе» [Карпюк 2007, 334]. У аўтабіяграфічным апавяданні *Мая Джамалунгма* пісьменнік прызнаецца, што яго знаёмыя не хацелі верыць чуткам пра голад, турмы і лагеры за ўсходняй мяжой. Людзей, якім удавалася абмінуць памежныя слупы і пабачыць савецкую рэчаіснасць, разбурэнне летуценняў заломлівала, як было з жыхаром вёскі Зубкі: «Паліцыянты азалацілі б Рамана, каб ён згадзіўся расказваць публічна, што бачыў за мяжой. Толькі ён не сказаў больш нікому ні слова, але сам не мог перанесці душэўнага разладу» [Карпюк 1991, 353]. Перакананне ў тым, што за мяжой чакае рай, узмацняла і палітыка тагачаснай польскай улады ў дачыненні да нацыянальных меншасцяў: «Святое ды найўнае пакланенне міфам давала людзям моцы цярапец нацыянальны прыгнёт санацыйнай улады, падагравала надзею ды ўсяляла сілы на змаганне за свае правы» [Карпюк 2007, 335].

¹ Praca naukowa finansowana ze środków Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dotacji na utrzymanie potencjału badawczego przyznanej Wydziałowi Filologicznemu Uniwersytetu w Białymstoku.

Мара юнака з падбеластоцкай вёскі выехаць на Беларусь збылася пасля заканчэння ваенных дзеянняў. А. Карпюк працягнуў вучобу на англiстыцы Гродзенскага педагагiчнага iнстытута i да канца свайго жыцця застаўся верным Гароднi².

Адпаведнае ўсведамленне А. Карпюком некаторых фактаў прыйшло разам з жыццёвым i духоўным вопытам, перажытымі на ўласнай скуры жахамi, вялікай горыччу, аб чым сведчыць i заглавак аповесцi *Развітанне з iлюзіямi*. Пiсьменнiк пiсаў твор у 1989–1990 гадах, ведаючы аб сваёй смяртэльнай хваробе (рак страўнiка). Аповесць была закончана ў 1990 годзе, i падрыхтавана пiсьменнiкам да друку, але пабачыць яе ўжо надрукаванай аўтару не было дадзена³. Вiдаць, змест *Развітання з iлюзіямi* не адпавядаў некаму з уладных людзей i выданне кнiгi ў Гароднi аказалася немагчымым. Спатрэбілася больш, чым паўтара дзесятка гадоў, каб аповесць пабачыла свет спачатку ў 2007 годзе ў Мiнску ў выданнi «Беларускага кнiгазбору» ў *Выбраных творах* А. Карпюка, а ў 2008 годзе – асобна ў серыi «Гарадзенская бiблiятэка» ў Вроцлаве.

Развітанне з iлюзіямi – кранальны аповед-споведзь А. Карпюка аб рэчаiснасцi, часе ў якiм давялося жыць яго пакаленню ў Гароднi⁴. Зместам кнiгi з'яўляецца амаль пяцьдзесят гадоў жыцця пiсьменнiка (ад 1939-га да 1989-га года), поўнага драматычных, эмацыянальна напружаных момантаў, але заадно i спадзяванняў на выпраўленне памылак i вяртанне да норм першых гадоў iснавання савецкай улады, у якую так верыў малады А. Карпюк. Творца слова пераказвае сутнасць свайго жыццёвага часу, уласна дае ацэнку грамадска-палiтычным i культурным падзеям, удзельнiкам якiх ён быў, якiя фарміравалi i загартоўвалi яго асабовасць.

Аповесць А. Карпюка з'яўляецца займальным псiхалагiчным даследаваннем чалавека, творцы, якi быў вымушаны выбiраць памiж сваiм сумленнем, вернасцю сваiм iдэалам, сябрам i паслухмянасцю партыйным

² Выпускнiк Педiнстытута ў 1953–1955 гг. працаваў у Гродзенскiм педiнстытуце, у 1955–1957 гг. займаў пасаду ў абласной газеце «Гродзенская праўда», а ад канца 1957 г. – карэспандэнта газеты «Лiтаратура i мастацтва». У 1961 г. А. Карпюк закончыў Вышэйшыя лiтаратурныя курсы ў Маскве. У тым самым годзе ён атрымаў загадчыцкую пасаду ў агенцтве «iнтурыст». У 1977–1981 гг. А. Карпюк быў дырэктарам Рэспублiканскага музея атэiзму i гiсторыi рэлiгii ў Гродне. З 1978 г. стаў сакратаром абласнога аддзялення СП БССР.

³ Кнiгу, якая спачатку мела заглавак *Чацвёртае вымярэнне*, да друку ў дзяржаўнае выдавецтва аддавала жонка пiсьменнiка Iна Карпюк. Аповесць прайшла карэктурну, рэдакцыйную вычытку, вёрстку, на гранках стаяла пачатка з нумарам заказу i раптоўна, без нiякага тлумачэння сям'i, яе адмовiлiся друкаваць у 1995 г.

⁴ Васiль Быкаў называў А. Карпюка надзвычайным, сапраўдным гарадзенцам (вокладка кнiгi *Развітанне з iлюзіямi*, апошняя старонка).

сакратарам. Письменнік аналізуе ва ўспамінах абставіны, якія часта нагадвалі ўпартую барацьбу з цяжкасцямі і паказвае цыннізм паводзін мэраў Гародні адносна яго і Васіля Быкава. А. Карпюк імкнуўся пакінуць па сабе сведчанне як выглядала грамадска-сацыяльнае жыццё з яго пункту бачання, менавіта чалавека, заглыбленага ў вір падзей. Афіцыйная версія ўладаў даносілася да грамадзян Беларусі тэлебачаннем, радыё – і толькі адзінкі ведалі, што сапраўды перажывалі пераследаваныя ахвяры.

У аўтабіяграфічнай аповесці *Развітанне з ілюзіямі* ўраджэнца Страшава, значнае месца займаюць успаміны пра Гародню, і пра шчырае сяброўства з В. Быкавым (1924–2003), адным з найвыдатнейшых беларускіх празаікаў сусветнага маштабу другой паловы ХХ стагоддзя, намінантам на Нобелеўскую прэмію.

А. Карпюк свядома выбраў Гародню месцам свайго жыхарства, а вось В. Быкаў – выпадкова. Пасля вайны Мінск ляжаў у руінах, не было ўмоў да жыцця і працы. Таму В. Быкаў, параіўшыся з старшынёй Саюза мастакоў Іванам Восіпавічам Ахрэмчыкам, накіраваўся ў гарадзенскае аддзяленне мастацкага фонду. «Гэты горад пасля ўплываў на іх творчасць (Быкава і Карпюка – А.С.), уцягваў іх у культурную традыцыю і даваў пачуццё прысутнасці мінулага ў сучасным. Але кожны аўтар стварае свой горад, свой Нёман і далягляд, свой Край» [Бічэль 2008, 71–72], – адзначае Данута Бічэль.

У А. Карпюка і яго самых блізкіх сяброў па Гародні В. Быкава і Барыса Клейна⁵ былі аднолькавыя погляды на свабоду ў мастацтве, на адносіны да роднай мовы і гісторыі, перакананне, што найістотным з’яўляецца «служэнне агульнаму дабру Радзімы». Выразная асабовасць сяброў узбагачала іх светапоглядна, развівала ўнутраны творчы патэнцыял.

⁵ Барыс Самуілавіч Клейн (народжаны ў 1928 г.) – беларускі гісторык. У сярэдзіне 1960-х г., сумесна з Васілём Быкавым і Аляксеем Карпюком заснаваў у Гродна нефармальны клуб вальнадумных інтэлектуалаў. Выступіў з крытыкай палітычнага курсу кіраўніцтва КПСС, асудзіў увод войскаў Варшаўскага дагавору ў Чэхаславакію. У 1970 г. адмовіўся прыняць удзел у антыізраільскай кампаніі савецкай прэсы. Быў пазбаўлены навуковай ступені і звання з забаронай друкавацца, удзельнічаць у грамадскай дзейнасці і змяняць месца сталага жыхарства. Пасля часова быў дапушчаны да даследаванняў, але пасля падрыхтоўкі некалькіх прац у вобласці прамысловай сацыялогіі яму забаранілі займацца і гэтым. Адноўлены ў правах навукоўца ў канцы 1970 г., у 1992 г. эміграваў у ЗША. Барыс Клейн перадае задушлівую атмасферу правінцыйнага горада, *калі ты жывы – але не можаш уладкавацца на працу, і нават сябры твае радзей сустракаецца з табой* [Карпюк 2007, 19]. Ва ўступным слове А. Фядуты да *Выбраных твораў* А. Карпюка перадаецца аўтэнтчны, даставерны факт размовы Б. Клейна падчас сустрэчы з другім сакратаром абкама кампартыі Рыгорам Фамічовым:

– Не, вы нам патрэбны тут. Нам трэба, каб, калі вы ідзеце па горадзе, людзі глядзелі на вас і разумелі, што мы можам зрабіць з імі, калі яны будуць паводзіць сябе так, як вы [Фядута 2007, 19].

У В. Быкава і А. Карпюка быў і блізкі жыццёвы вопыт маладосці: абодва змагаліся на франтах Другой сусветнай вайны, абодва былі цяжка паранены. А. Карпюк страціў правае лёгкае і чатыры рабрыны, а В. Быкаў нажыў астму. Таму, як трапна адзначыла Д. Бічэль, абодвум «найдаражэй у жыцці каштавала роднае паветра» [Бічэль 2008, 73].

Цікава, што пісьменнікі падаюць у сваіх кнігах розны час іх знаёмства. В. Быкаў у кнізе *Доўгая дарога дадому* піша, што ўпершыню ён пазнаёміўся з А. Карпюком, калі той быў вядомы ўжо як аўтар твора *У адным інстытуце*, дэбют якога ў друку адбыўся ў 1953 годзе [Быкаў 2003, 208]. А. Карпюк жа сцвярджае, што запомніў яго яшчэ з гадоў першага пасляваеннага побыту В. Быкава ў Гродне: «Знаёмства – нашае (спачатку чыста візуальнае) пачалося ледзь не з першых пасляваенных год (1946–1947 гады)» [Карпюк 2008, 340].

А. Карпюк у сваёй аповесці-споведзі неаднойчы прызнаецца ў сваёй наіўнасці. Ён рамантычна верыў, што партыйнае кіраўніцтва прытрымліваецца ленінскіх нормаў, а хібы здараюцца ў кожнага, трэба іх толькі ўсвядоміць і хацець выправіць. Ідзі былі слухныя, толькі перамагала двааблічнасць і ханжанства партыйных дзеячоў. Сілы пісьменніку давала вера ў рэальнасць выпраўлення нечалавечых рэалій, абсурдаў. Дачка А. Карпюка Валянціна ўспамінала ў размове з аўтаркай артыкула, што бацьку да канца жыцця быў уласцівы заходнееўрапейскі падыход мыслення ў вырашэнні рознага характару праблемаў. Падобна і В. Быкаў, які ваяваў на Захадзе Еўропы, не мог прымірыцца з сацыялістычнай прапагандай, што ўсё на Захадзе дрэнна, абураўся, што ўлады адбіраюць у людзей свабоду выбару.

Аповесць *Развітанне з ілюзіямі* насычана прыкладамі з аўтарытарнай рэчаіснасці, якая выклікала пратэст інтэлігенцыі Гародні. А. Карпюк вызначае яе як «уседазволенасць» [Карпюк 2007, 387], што азначала агульны дазвол на любое махляванне дзеля дасягнення мэты. «Стан маралі таго нашага грамадства быў аднолькавы – на ўсіх узроўнях» [Карпюк 2007, 387].

А. Карпюк і В. Быкаў бачылі на прыкладзе калегаў, як хутка і лёгка можна сыйсці з дарогі простага, шчырага чалавека і грамадзяніна, які сумленна выконвае свае абавязкі. Прычынай такой сітуацыі была палітыка партыі. «Разлажэнне грамадства ў застоены перыяд пайшло на ўсіх узроўнях. Гібель ды вываз самых лепшых і дастойных прывялі да прытуплення народных традыцый, дэградацыі маралі і нават як бы змены ў генетыцы народа» [Карпюк 2007, 389].

Пісьменнікі не маглі зразумець “ордэнаманіі” на Беларусі, а некаторыя ж лічылі атрыманне ордэна важнейшым дасягненнем жыцця. Даходзіла да абсурдальных выпадкаў, як узнагарода за «арганізацыю штучнага апладнення

быдла» [Карпюк 2007, 389] для Ул. Міцкевіча. Пры тым афіцыйна ён атрымаў медаль за дзейнасць падпольшчыка, але ж усе ў Гродне ведалі, што першы сакратар у час вайны служыў у войску аховы аэрадромаў у глыбокім тыле. Крыўдна было сапраўдным партызанам, ваенным героям – Карпюку і Быкаву, што ім ордэна за іх гераічныя подзвігі не ўручылі. Пераказаны пісьменнікам асабісты вопыт – сутыкненне з партыйнымі абсурдамі аблічае фальш камуністычнай «казкі», яе чароўнасці.

Грамадскую атмасферу выразна перадае сустрэча першага сакратара абкома з А. Карпюком і В. Быкавым, яго наказ прачытаць раман Усевалада Кочатава *Чего же ты хочешь?*:

– Прачытайце гэтую кніжку абодва, прачытайце! – павучаў, аж чырванеючы ад абурэння. – І там дакладана такія паказаны, што бацаць толькі ўсё змрочным, у багатым савецкім жыцці не знаходзяць станоўчых акцэнтаў! І там такія разумнікі ўсіх крытыкуюць ды вышукваюць чорныя плямы, бытта мала ў нас светлага і добрага! (...) Як вы не адводзіце вачэй ад сваіх твардоўскіх, максімавых, бакланавых, салжаніцыных, гэтак і ў той кніжцы героі ўсё глядзяць ды глядзяць на Захад! Глядзяць, не могуць наглядзецца, а сваё ганьбуюць ды бэсцяць! Вы падыгрываеце варожай прапагандзе, льяце на сваё толькі дзёгаць і дапамагаеце ЦРУ! Але ведайце – працоўны народ вас не разумее і заклімаць ганьбай! [Карпюк 2007, 398].

Абурала А. Карпюка наўмысная ізаляцыя ўладаў ад персанальных кантактаў яго і В. Быкава з пісьменнікамі з-за мяжы:

Кіраўнік літаратурнага клуба ў Беластоку мне, сакратару аддзялення СП БССР, аднойчы паскардзіўся. Колькі ён з польскімі сябрамі, прыбыўшы ў Гродна па пагранічным абмене, ні спрабаваў дабіцца сустрэчы з Данутай Бічэль-Загнетавай і Васілём Быкавым, мэты ані разу не дасягнуў [Карпюк 2007, 399].

Ва ўспамінах А. Карпюка падаецца шмат канкрэтных сітуацый, якія сведчаць аб характары адносін гродзенскіх уладаў да яго і да В. Быкава. Вось, напрыклад, фрагмент публічнага выступлення Аляксандра Ульяновіча ў канцы шасцідзiesiąтых гадоў:

Пытаецеся, што робіць цяпер Карпюк? У містыку ўпаў. Абклаўся бібліямі, царкоўнымі фаліянтамі і сачыняе нешта рэлігійнае (я ў той час працаваў над раманам-быллю *Вершалінскі рай*, які да сённяшняга дня вытрымаў ужо шэсць публікацый!). А Быкаў? Той па-ранейшаму пра вайну піша. Вядома, трэба камусьці і пра вайну пісаць, але як? Вось у *Альпійскай баладзе* савецкага афіцэра ён здае да немцаў у палон. Ну, што зробіш, часамі здаралася – у палон траплялі нават асобныя нашы афіцэры, бо гэта была вайна. Але ж як камандзір Чырвонай

Арміі там сябе паводзіць? Мо ён падполле там зарганізоўвае? Дзе там! Афіцэр разводзіць шашні з пекнай італьяначкай, а потым усё думае і думае пра яе. І гэта – наш, савецкі афіцэр! Усё з-за яе сохне і сохне – вось такога вывеў нашага камандзіра! [Карпюк 2007, 400].

Выказванне партыйнага дзеяча пацвярджае факт, што ў гродзенскіх пісьменнікаў адбіралася права на свабоду слова. Выступленне А. Ульяновіча ўлісваецца ў патрабаванні пасляваеннай «тэорыі бесканфліктнасці», «пісання аповесцей пад загад», «прадукцыйнай аповесці», калі дазвалялася пісаць на тэмы: як праводзілася калектывізацыя, як будаваліся фабрыкі, якой мужнай і добра ўзброенай была Савецкая Армія, адным словам – як беспраблемна жывецца ў савецкай краіне, паказваць як добрае змагаецца за яшчэ лепшае.

А. Карпюк з бодем сцвярджае, што яго і В. Быкава за непаслухмянасць партыі амаль штодзённа «малацілі» ды ганьбілі сталічныя газеты Беларусі і Расіі.

Тады модна было нас крытыкаваць. Мяне, напрыклад, кляімілі на ўсіх абласных, раённых сходах і нават у кожнай партыйнай арганізацыі за надрукаванне *Мае Джамалунгмы*, за выступленні на з'ездах і пленумах СП БССР. (...) А ўжо Быкава не абмінала з крытыкай ні адна газета – ні маскоўская, ні мінская – і кожны дзень. Ульяновіч жа з-за нас на пленумах, сходах і нарадах аж са скуры вылазіў [Карпюк 2007, 400].

Рэпрэсіўнай мерай улады ў адносінах да А. Карпюка, В. Быкава быў загад аб выдаленні з бібліятэк некаторых іх твораў, а з ваеннай тэматыкай – усіх да аднаго. А. Карпюк піша: «Паводле разумення нашых партыйных бюракратаў Быкаў не мог ад сябе так пісаць – ён бытта бы рабіў гэта пад уплывам шкоднай кампаніі. У Гродне пачалася бязлітасная расправа з яго сябрамі» [Карпюк 2007, 401].

Неаднойчы А. Карпюка выклікаў да сябе сакратар абкома партыі па прапагандзе А. Ульяновіч і падкрэсліваў, што ён, як сакратар аддзялення СП БССР, які бярэ дзяржаўныя грошы, абавязаны крытыкаваць «распоясавшага» В. Быкава за ачарненне савецкай рэчаіснасці.

Пачаў я даводзіць, што Васіль ачарняць нікога і не думае. Ён сваіх герояў выводзіць аголенымі жыламі і не патрабуе аніякіх падказчыкаў. Што ў быкаўскіх аповесцях не антысаветызм, а суровая праўда жыцця ў спалучэнні з любоўю да чалавека ды бодем за Радзіму. Што Быкаў сам, хоць і беспартыйны, піша з чысцейшых партыйных пазіцый [Карпюк 2007, 402].

Быкаўская праўда не супадала з ідэальным вобразам, які абавязваў партыйных пісьменнікаў, а ўсякія адступленні ўспрымаліся як крытыка ідэалогіі партыі. Тлумачэнне А. Карпюка, што В. Быкаў ад «акопнай» праўды ідзе да асэнсавання жыцця, праўды пра чалавека, не ўспрымалася сур'ёзна А. Ульяновічам. Ён, як і большасць партыйных кіраўнікоў, ігнараваў важкасць творчай адзінкі, яе ўнікальны ўнёсак у культуру народа. Інтэлігенцыя, калі яна напрамую не ўхваляла партыйных ідэалаў, не была пад аховай савецкай дзяржавы. А. Карпюк піша, што геніяльнага пісьменніка імкнуліся прынізіць ў сацыяльна-побытавым плане, каб грамадзяне ведалі, што лепш быць простым працаўніком, чым інтэлектуалам, які за сваю працу атрымае менш, чым звыклы работнік:

Сакратар абкома доўга да мяне прыглядаўся і аб нечым так глыбокадумна сам з сабой разважаў, бытта ўвесь да краёў быў нашпігаваны не абы-якімі весткамі. Нарэшце сказаў:

– Яшчэ і прэмію яму, ха! А за што, бо піша? Пішам мы ўсе – у тым ліку і я! А наконт партыйнайсці мы разбіраемся, напэўна, лепш! І з кватэрай у яго – нічога страшнага! У камуналцы жыве? Ну і што – многія жывуць так!...

Яшчэ хвіліну падумаў:

– Значыць, удзельнічаць у перавыхаванні Быкава адмаўляецца. Што ж, цяпер наракайце на сябе! І з вамі зробім тое самае, што з Клейнам. Аддзелім вас ад яго! Адлучым ад яго вас абоіх, пазбавім вашага ўплыву – адумаецца і ён! [Карпюк 2007, 402].

Мова партыйнай прапаганды з'яўлялася свайго роду камуфляжам, які мае за мэту адварнуць увагу грамадства ад сутнасці праблемы, ад расчаравання ў выніках пабудовы новага савецкага жыцця, ад усякага роду амаральнасцей улады, якія трэба было ўспрымаць абавязковымі ў рэалізацыі нібы слухных палітычных мэтаў. Інтэлігенцыю спецыяльна прыніжалі, падкрэслівалася яе «расслаенне» ад «простага» чалавека, каб яна страціла аўтарытэт у вачах грамадства, бо яна была небяспечная для ўлады сваім вострым поглядам на рэаліі, была пагрозай разбурэння пануючай палітычнай сістэмы.

Пашана да асоб з іншым светабачаннем не была ўпісана ў кодэкс паводзін партыйных дзеячоў, ім патрэбна было толькі адно – пераканаць грамадства ў іх слухнасці. І прапаганда збірала свой плён, напрыклад, А. Карпюку так запамнілася тагачасная атмасфера ў горадзе: «Наіўныя людзі ўсяе падаплёкі не ведалі, і народ пачаў усё тлумачыць па-свойму. Тлумачылі чамусьці гэтак, што ўсе мы чамусьці выглядалі пачварамі» [Карпюк 2007, 403]. Праблема бездапаможнасці змагання аднаго чалавека з цэлай магутнай махінай сістэмы

напамінае сітуацыю барацьбы з вятракамі славутага Дон Кіхота з аднайменнага рамана Мігеля дэ Сэрвантэса.

І далей А. Карпюк падкрэслівае, што стаўленне ўлады да іх з В. Быкавым паўплывала і на адносіны грамадства да пісьменнікаў. Людзі пачалі баяцца, што за кантакты з ізгоямі іх сустрэне падобны лёс. Дайшло да таго, што не высвятляліся хуліганскія акты адносна іх:

Быкаву зноў пабілі вокны. Ад Клейна і мяне знаёмыя людзі на вуліцы кідаліся ў бакі, бытта бы ад пракажоных. Ніхто больш мне не званіў, не прысылаў пісем, а школы, тэхнікумы ды рабочыя інтэрнаты перасталі раптам запрашаць на выступленні [Карпюк 2007, 404].

Запалоханым грамадствам лягчэй кіраваць. Страх лепш, чым ідэя, устрымлівае ад бунту. Страх адбірае розум і забівае рацыянальнае мысленне. Улады разумелі, што людзям найперш патрэбны хлеб, і, маючы інструменты яго адабраць, выкарыстоўвалі гэта. Шукалі доказаў аб разбуральным уплыве гарадзенскіх пісьменнікаў на жыццё грамадзян рознымі спосабамі. У педінстытуце арыштавалі студэнтаў за тое, што намалювалі на партрэце Леніна сімвал «Пражскай вясны» і пастараліся, каб студэнты прызналіся, што ўсё рабілі пад уплывам выступленняў А. Карпюка і В. Быкава.

Агульнавядома, што пасля кароткай адлігі, выкліканай смерцю Сталіна, у 60–70-ыя гады ХХ стагоддзя зноў вярнуўся час, калі далёка не кожны мог адчуваць сябе бяспечна. Радыкальная камуністычная ідэалогія была здольная на розныя абсурды, магла быць сфабрыкавана любая подласць, як гэта было зроблена ў дачыненні да В. Быкава. А. Карпюк расказвае аб тым, як заплямілі сумленнае імя Быкава, выкарыстаўшы яго аўтарытэт пры асуджэнні А. Салжаніцына, змушанага эміграваць за мяжу:

У газетах ішлі калектыўныя пісьмы ў падтрымку “своечасовага і правільнага” рашэння. Пад адным з іх быў і подпіс Быкава, што выклікала ў пэўных колах сенсацыю. Васіль таго подлага пісьма не бачыў і ў вочы – сведчу перад судом вечнасці. Яго сфабрыкавалі якраз, калі Быкаў на доўгі час паехаў на Магілёўшчыну ў камандзіроўку – з Генадзем Бураўкіным ды іншымі. Але ж цяпер мільёнам сваіх чытачоў Васіль гэта растлумачыць не мог, як і сказаць пра тое, што яго пратэст не надрукуе ў СССР ні адзін орган [Карпюк 2007, 420].

Сітуацыя, калі чалавек не мае магчымасці апраўдацца, абараніцца, калі аўтарытэтны чалавек перастае ім быць, характэрная для аўтарытарнай дзяржавы. А. Карпюк у споведзі *Развітанне з ілюзіямі* прыводзіць аргументы, чаму разачараваўся ў сацыялізме, бо хлусня стала мовай улады, камуфляжам

праўды, а яна заўсёды нішчыць чалавечае ў чалавеку. Партыйныя дзеячы ведалі, што адзінка не мае магчымасці абараняцца: яна асуджана без справядлівага суда. «Адным словам, страшна было глядзець, да чаго давялі тады нашу нацыянальную гордасць розныя палітыканы, кар’ерысты і маніпулятары» [Карпюк 2007, 420] – са скрухай зазначае А. Карпюк.

Многім партыйным дзеячам з Гродна выгадней і бяспечней было залічыць В. Быкава і А. Карпюка ў небяспечных «заходнікаў», здраднікаў або вар’ятаў, чым уступаць з імі ў спрэчку. Дарэчы, сам А. Карпюк успамінае, што В. Быкаў, бачачы як здзекуюцца над сябрам, хацеў дапамагчы яму арыгінальным спосабам. Ён дамовіўся з нейкай лякаркай з псіхіятрыі, каб выдала А. Карпюку пасведчанне аб псіхічнай хваробе [Карпюк 2007, 412–413], дзякуючы чаму перасталі б яго судзіць, абвінавачваць у здрадзе, пазбаўляць годнасці. Аднак ураджэнец Страшава не мог махляваць, камбінаваць дзеля кароткай палёгкі. А. Карпюк хацеў, каб праўда абаранялася сама. Годнасць не дазваляла яму пагадзіцца з такім вырашэннем праблемы

Усё жыццё В. Быкава ў Гродне (1956–1978) пісьменнікі былі адзін другому апорай у цяжкія хвіліны. Можна ўявіць, што адчуваў А. Карпюк, калі сябар, на той час лаўрэат Літаратурнай прэміі імя Якуба Коласа (1964) за аповесць *Трэцяя ракета*, Дзяржаўнай прэміі СССР (1974) за аповесці *Абеліск* і *Дажыць да світання*, Дзяржаўнай прэміі БССР імя Якуба Коласа (1978) за аповесці *Воўчая зрая* і *Яго батальён*, які ад дзяржавы атрымаў шыкоўную кватэру ў Мінску, пераязджае туды жыць. Нікому не было таямніцай, што В. Быкаў перасяліўся ў сталіцу разам з Ірынай Суворавай, пакідаючы ў Гародні жонку з двума сынамі. Беражлівыя адносіны А. Карпюка да В. Быкава выяўляюцца і ў тым, што ён у сваёй аповесці не закранае балючых момантаў з прыватнага жыцця сябра, а выпукляе, засяроджваецца толькі на сацыяльна-палітычных аспектах.

У сваю чаргу зусім інакш абыходзіцца з жыццёвым матэрыялам у сваіх успамінах Д. Бічэль. Яна не робіць селекцыі пры перадачы падзей з мінулага і адкрыта піша аб сямейным жыцці В. Быкава, напрыклад, што ёй няёмка было, калі пасля вяртання гродзенскіх пісьменнікаў з чарговай паездкі ён не ішоў дамоў, а да Ірыны [Бічэль 2008, 78; Бічэль 2016, 456]. Тым не менш, Д. Бічэль надалей лічыла і В. Быкава і А. Карпюка надзейнымі сябрамі, настаўнікамі ў кожным аспекце жыцця:

Ці апынулася я між двух агнёў? Не. Полымі гэтыя неслі стваральнае цяпло, былі “празорамі” ў маіх лабірынтах. (...). Доўга ішла я на ягоны (В. Быкава – А.С.) голас, пакуль ён не ўцёк у Менск ад сваёй сям’і і ад нас усіх. Але ў Гародні застаўся Аляксей Карпюк, неспакойны і надзейны сябра, магутнае дрэва,

на якое заўсёды можна было абаперціся, як сказала нядаўна яго жонка, добры чорны хлеб, як любіла казаць Ларыса Геніюш... [Бічэль 2008, 69]

Паэтка Д. Бічэль лічыць, што нельга гаварыць асобна аб тых, хто ствараў неразрыўны дуэт, быў пасланы ўплываць на яе літаратурны лёс:

І ён (Быкаў – А.С.) і Карпюк былі «блуднымі» сынамі ў афіцыйнай БССР, але іх прымалі як роўных у магутнай сям’і літаратараў Саюза. Яны містычна былі на перадавой і сапраўды былі наперадзе грамадскай думкі, былі лепшымі з лепшых, лепшымі сярод лепшых [Бічэль 2008, 76].

Несумненна, што А. Карпюк і В. Быкаў знаходзіліся пад пільным наглядам і наслухам уладаў.

Валянцін Чэкін і Алег Малашанка сакрэтна прызналіся Карпюку, што ад іх патрабавалася,

каб дакладвалі пра кожны яго і Быкава крок. А Малашанку абавязалі яшчэ падпісаць заяву, што ў творчасці ён таму такі рэзкі, бо начытаўся майго (А. Карпюка – А.С.) выступлення на V з’ездзе пісьменнікаў БССР... [Карпюк 2007, 404].

У абодвух пісьменнікаў узнікла ўражанне, што яны нікому непатрэбныя ў сваім горадзе, а нават у цэлай Беларусі. Аднак А. Карпюк умеў ўзяць сябе ў рукі і: «Тады сябе пачаў угаворваць – трэба ратавацца, бо інакш затопчуць. Ратавацца мушу. Няўжо дапушчу, каб узялі нада мной верх розныя бюракраты-авантурысты?» [Карпюк 2007, 422]. Пісьменнік шчыра радуецца ўдачам свайго сябра, які ў 1986 годзе стаў яшчэ лаўрэатам Ленінскай прэміі СІ СССР за аповесць *Знак бяды*: «Быкаў не толькі стаў лаўрэатам, а газеты ўсё часцей пачыналі яго хваліць» [Карпюк 2007, 428].

А. Карпюк, пішучы сваю дакументальную аповесць, імкнуўся не толькі паказаць здарэнні, але важным для яго было таксама даць сваю ацэнку працэсам, якія разбуралі чалавецтва, фальшавалі рэчаіснасць, гісторыю. Пісьменнік вядзе аповед са свайго пункту бачання, адлюстроўвае псіхіку чалавека, ублытанага ў нечалавечую, таталітарную сістэму. А. Карпюк у споведзі дазваляе сабе іранічныя і вострыя ацэнкі сучасных яму рэалій. Большасць прыведзеных аўтарам фактаў знайшла пацверджанне і ў кнізе-споведзі В. Быкава *Доўгая дарога дадому*. Паралельныя аўтабіяграфічныя творы знакамітых гродзенцаў з’яўляюцца неацэннай каштоўнасцю не толькі для літаратараў, але таксама і для гісторыкаў, сацыялагаў і культуролагаў.

У складаны пасляваенны час у Гародні сустрэліся два непаўторныя мастацкія таленты, два магутныя інтэлектуальныя патэнцыялы, якія і ў сваіх творах і ў жыцці засведчылі сваё чалавекалюбства. Мемуары абодвух пісьменнікаў, даюць падставы сцвердзіць, што без А. Карпюка не было б В. Быкава, якога ведаем, і без В. Быкава не было б вядомага нам А. Карпюка. Пісьменнікі ўзаемна дапаўнялі адзін другога, дапамагалі адзін другому, былі надзейнымі сябрамі.

Бібліяграфія

- Bičëł' Danuta. 2008. *Vasil' Bykaŭ i Aläksej Karpük*. U: Bičëł' Danuta. 2008. *Hadzi na moj golas*. Garodnâ–Wrocław: Wrocławska Drukarnia Naukowa PAN im. S. Kulczyńskiego Sp. z o.o.: 69–79 [Бічэль Данута. 2008. *Васіль Быкаў і Аляксей Карпюк*. У: Бічэль Данута. 2008. *Хадзі на мой голас*. Гародня–Wrocław: Wrocławska Drukarnia Naukowa PAN im. S. Kulczyńskiego Sp. z o.o.: 69–79].
- Bičëł' Danuta. 2016. *Vasil' Bykaŭ i Aläksej Karpük*. U: Bičëł' Danuta. 2016. *Vybranyá tvory*. Minsk: Belaruskі Knigazbor: 455–462 [Бічэль Данута. 2016. *Васіль Быкаў і Аляксей Карпюк*. У: Бічэль Данута. 2016. *Выбраныя творы*. Мінск: Беларускі Кнігазбор: 455–462].
- Букаў Vasil'. 2003. *Doŭgaá daroga dadomu. Kniga ŭspaminaŭ*. Minsk: Belaruskі Dom druku [Букаў Васіль. 2003. *Доўгая дарога дадому. Кніга ўспамінаў*. Мінск: Беларускі Дом друку].
- Dič-Fajfer Helena. 2012. *Pomiędzy bukwą a literą. Współczesna literatura mniejszości białoruskiej, ukraińskiej i lemkowej w Polsce*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Fäduta Aläksandr. 2007. *Uzmagannì za praŭdu*. U: *Aläksej Karpük. Vybranyá tvory*. Minsk: Belaruskі knigazbor: 19 [Фядута Аляксандр. 2007. *Узмаганні за праўду*. У: *Аляксей Карпюк. Выбраныя творы*. Мінск: Беларускі кнігазбор: 19].
- Karpük Aläksej. 1991. *Maá Džamalungma*. U: Karpük Aläksej. 1991 *Vybranyá tvory ŭ dvuh tamah*. 1. Minsk: Mastackaá Litaratura: 349–381 [Карпюк Аляксей. 1991. *Мая Джамалунгма*. У: Карпюк Аляксей. 1991. *Выбраныя творы ў двух тамах*. 1. Мінск: Мастацкая Літаратура: 349–381].
- Karpük Aläksej. 2007. *Razvitanne z ilüziâmi*. U: Karpük Aläksej. *Vybranyá tvory*. Minsk: Belaruskі Knigazbor [Карпюк Аляксей. 2007. *Развітанне з ілюзіямі*. У: Карпюк Аляксей. *Выбраныя творы*. Мінск: Беларускі Кнігазбор].
- Karpük Aläksej. 2008. *Šacvërtae vymârénne*. U: Karpük Aläksej. 2008. *Razvitanne z ilüziâmi. Èsè, aravádanni, džënniki*. Garodnâ–Wrocław: Wrocławska Drukarnia Naukowa PAN im. S. Kulczyńskiego Sp. z o.o. [Карпюк Аляксей. 2008. *Чацвэртае вымярэнне*. У: Карпюк Аляксей. *Развітанне з ілюзіямі. Эсэ, апавяданні, дзённікі*. Гародня–Wrocław: Wrocławska Drukarnia Naukowa PAN im. S. Kulczyńskiego Sp. z o.o.].
- Kočatav Vsevalad. 1969. *Čego že ty hočeš'?*. «Oktâbr'». № 9–11 [Кочатев Всевад. 1969. *Чего же ты хочешь?*. «Октябрь» № 9–11].
- Ricoeur Paul. 2006. *Pamięć, historia, zapominanie*. Przeł. Morgański J. Kraków: Universitas: 92–121.

Summary

Wasył Bykow in the eyes of Aleksy Karpiuk: autobiographical novel *Farewell to Illusions*

This article analyses the memories about Wasył Bykow (1924–2003), one of the most outstanding Belarusian prose writers Aleksy Karpiuk (1920–1992) included in the book *Farewell to Illusions* (2007). Particular attention is paid to the writer's life in Grodno and his friendship with A. Karpiuk, an artist born in Straszewo in the Białystok region, the author of many works describing the reality of the borderland of north-eastern Poland.

A. Karpiuk truly describes twenty-two years shared with his friend in Grodno, in a period unfavorable for rebellious writers. The writer shows the personality of Bykow, focuses on the socio-political aspect of life in the second half of the twentieth century, but tactically ignores the private sphere. A. Karpiuk, on the occasion of describing the problems that the literary milieu struggled with, gives his own assessment of the socio-political situation in Belarus.

Key words: Grodno, autobiographism, friendship, creativity, socio-political situation in Belarus, political persecution

Kontakt z Autorką:

a.sakowicz@uwb.edu.pl